

l'oreille – amelyet Csordás Gábor a „fülembecsengett” kifejezéssel ad vissza – valójában régi szólás, és a mai francia *ça lui pend au nez* („minden esélye megvan, hogy ővele is ugyanaz történjen”) XVI. századi megfelelője.¹⁵

De azokkal a mondatokkal is baj van, amelyek többé-kevésbé pontosan követik az eredetét. A fordítás papírízű, színtelen és modorosan irodalmiaskodó. Különösen zavaró az igekötők helytelen használata (gyakori az egyenes szórend a fordított helyett és a fordított az egyenes helyett), a fordító a tárgyias igék egyes szám 3. személyű alakja mellett következetesen kiteszi a tárgyias személyes névmást, sok helyen indokolatlanul használ határozatlan névelőt, hadilábon áll a helyes szórenddel, a *volna* meg a *lenne* használatának különbségével, és engem különösen zavar, hogy a többes szám 3. személyű névmási tárgyként dologra vonatkoztatva az *azokat* mutató névmást használja az igényesebb *őket* helyett. Ez, persze, lehet, hogy az én mániákusságom. Az viszont már nem, hogy nemegyszer még annyi sem derül ki a mondatból, hogy mi a tárgya vagy az alánya...¹⁶

Van Nabokovnak egy befejezetlen esszéje a fordításról, ebben azt írja, hogy a fordítót háromféle bűnben lehet elmarasztalni. Az első – és ez a legenyhébb, mert emberi gyarlóságra vezethető vissza –, amikor a fordító tudatlanságában elnéz valamit, és félrefordítja a szöveget. A második – ez már súlyosabb –, amikor egyes mondatrészeket vagy egész mondatokat kihagy, vagy mert nem érti őket, vagy mert úgy érzi, sértenék a olvasók érzékenységét. Végül a harmadik az, amikor a fordító – abban a hiszemben, hogy így jobban hozzáigazíthatja az olvasók ízléséhez – kifényesíti, felcicomázza, megcukrozza az eredetét. Ez főbenjáró bűn, erre nincs bocsánat.

¹⁵ Vö. DICTIONNAIRE DES EXPRESSIONS ET LOCUTIONS, par Alain Rey et Sophie Chantreau, Les Usuels du Robert, 1979. 634. o.

¹⁶ Néhány példa: „*S minthogy a végrendeletben megemlítik [mit?], ne várjátok, hogy ilyesmire adja a fejét [ki?], míg az orvos ki nem mondja a végső szót...*” (Montaigne: ESSZÉK I, i. m. 113. o.); „*Egyesek számára pusztán nyelvtani tanulmány [mi?]; másoknak a filozófia bonctana, mely által természetünk leghomályosabb részletei megvilágosodnak*” (i. m. 205. o.); „*Azért válik zuhlotté, mert büntetjük, mielőtt azáé vált volna [ki?]*” (i. m. 217. o.) stb.

Ha jól meggondolom a dolgot, Nabokovnak végeredményében igaza van, a legsúlyosabb bűn mégiscsak a szerzői szándék tudatos és előre megfontolt meghamisítása. Ebből a szempontból a magyar Montaigne fordítóját a nabokovi bűnlajstromnak csak első – még bocsánatos – vádpontjában lehet vétkesnek mondani. Ővé viszont az érdem, elvitathatatlanul, hogy elsőnek ért célba: minden hibájával mégiscsak az első teljes magyar Montaigne-tette az asztalra. Kérdés, persze, hogy ez az érdem mennyire ellensúlyozza a fordítás hibáit és fogyatékosságait...

Ádám Péter

VITA

A KÍGYÓ ÉS A KISMADÁR

Válasz Boldizsár Ildikónak

Rendkívül megtisztelő számomra, hogy Boldizsár Ildikó ennyire részletekbe menő alapos-sággal foglalkozik GYERÉKKÖNYVEIM FELNŐTT-SZEMMEL című írásommal. Kritikáját olvasva mégis az a lehangelő érzésem támadt, hogy talán nem sikerült elég világosan fogalmaznom, ha ilyen sok állításomat lehetett félreérteni.

Úgy hittem, magam is hangsúlyoztam: a gyerekek valami egész más keresnek és szeretnek egy könyvben, mint a felnőttek. Számomra nem az volt a meglepő, hogy egy könyv másképpen hat felnőtt- mint gyerekkorunkban, hanem az, hogy ahogy gyerekként *nem vesszük észre és nem zavar bennünket* a sugallt világnézet, úgy őrizzük meg felnőttkorunkra is – nosztalgiából – ezt a kritikátlan hozzáállást. Azt is igyekeztem hangsúlyozni: nem megemléksítené, megszégyeníteni, lehetetlenné tenni kívánom az ismertetett műveket és szerzőiket. A művek irodalmi értékéről nem mondtam semmit, nem azt kerestem, hogy mi a jó és mi a rossz bennük. Egyedül az általuk képviselt *értékrenddel* foglalkoztam. Persze kérdés, hogy ennek mi az értelme. Erre még vissza fogok térni, de előbb lássuk a kifogásokat.

Boldizsár Ildikó szerint az általam idézett

részletekből nem lehet jól körvonalazható világnézetre következtetni. Erről nehéz vitatkozni, mert számomra ez (legalábbis Fekete Istvánnál és bizonyos fokig Kiplingnél) nyilvánvaló. Az az érzésem, Boldizsárt tekintélytisztelete akadályozza abban, hogy ezen a problémán elgondolkozzék. Szerinte nem lehet igaz, hogy kitűnő írók, rendes, „mélyen vallásos” emberek ilyen elítélendő elveket képviseljenek.

„Ha pedig ezek a következtetések mégis igaznak bizonyulnának, akkor be kellene látnunk, hogy a TUSKEVÁR, A DZSUNGEL KÖNYVE és A REJTELMES SZIGET rossz művek, és nincs helyük a gyermekirodalom klasszikusai között” – írja. Hát ez az, amiben egyáltalán nem értünk egyet. Azért nem szabad felismernünk, hogy ezek a részben valóban kitűnő könyvek mi mindent tartalmaznak (természetesen egyebek mellett), mert „ez nem lehet igaz”? Ha igaz volna, akkor nem tekinthetnénk őket kitűnőeknek, de mivel jó könyvek, nem mondják azt, amit mondanak.

Véleményem szerint az „elfogulatlan újraolvasás” azt jelenti, hogy sem régi illúzióink, sem mindaz, amit a szerzőkről tudunk és gondolunk, nem befolyásolja jelenlegi ítéletalkotásunkat. És főleg: a könyvek egy bizonyos szempont (értékrend) szerinti vizsgálata nem jelenti azt, hogy a művet és szerzőjét vagy kívánatosnak, vagy elvetendőnek tekintjük.

Boldizsár Ildikó végigmegegy az általam ismertett három szerzón és műveiken. Végig elemzi a TUSKEVÁR-at, és ő más szempontból találja problematikusnak, mint én. Én azonban nem elemeztem a művet, mint olyat, ez, ismétlem, nem is volt céлом, én csak a kirajzolódó értékrendet próbáltam kibontani. Boldizsár szerint, miközben egy előző cikkemben dicsérem a HARRY POTTER hitelességét, ezt az értéket Feketétől megtagadom. Ez a kifogás öszintén meglepett, mert miért következik abból, ha valamiről nem beszélek, hogy annak az ellenkezőjét gondolnám? Nem mondtam, hogy ez a közeg ne volna hiteles, hogy ez a világ, konzervatív, nőellenes, erőt, sőt erőszakot tisztelő értékeivel együtt ne létezne. Még az erős paprikához fűződő viszony is jellegzetes. Én csak azt mondtam, hogy ez az értékrend *nekem nagyon nem rokonszenves*, és érdekesnek találom, hogy sok olyan ember, akitől ez az értékrend szintén idegen – mivel szerette a könyvet gyerekkorában –, most sem hajlandó észre-

venni, hogy Fekete István hogyan látja és látatja a világot.

Természetesen a regénynek vannak erényei. De hogy valóban alkalmas lenne arra, hogy a gyerekeket ránevelje, hogyan lehet a természettel összhangban élni: jámbor óhaj. Ebből a szempontból a mű tényleg elavult, szemléletében is. A cinegék táplálására lelőtt, a távoli északon költő, közelebből meg nem határozott bűvármadár könnyen lehet, hogy ma már védett állat. A mezőgazdaság rövid távú érdekei alapján álló „hasznos-káros” besorolás teljesen idejét múlt. A regény főszereplőjét a ritka állatok zsákmányolása jobban izgatja, mint megfigyelésük és védelmük. Például minden vágya, melyben „mestere” is támogatja, hogy vidrát lőhessen, mely éppen azért olyan nehéz feladat, mert annyira megritkult, hogy alig lehet találkozni vele.

Egyáltalán nem felel meg a tényeknek, hogy Fekete írásában soha nem „élvezetből pusztítanak el” egy állatot! Mi másért vadászna és halászna olyan szenvedéllyel a főszereplő? Igaz, zsákmányát többnyire el is fogyasztják, és én semmiképpen sem értenék egyet azzal az álszentséggel, hogy a boltban vett húst meg lehetjük, de a vadászatot erkölcsstelennek tartjuk. De az élvezet egyértelmű, a szerző ezt gyakran részletesen ki is fejt. Az ágy elé teríthető saját lövésű rókabőrre igazán nem elsősorban használati értéke miatt van szükség.

Nem érzem meggyőzőnek azt az érvet sem, hogy a gyerek a „tudás és mérlegelés nevében” dönt úgy, hogy a bűvármadarat joga van elpusztítani a cinegék érdekében. A „mérlegelés” azon alapul, hogy a cinegék a berek részei, a „közömbös vándorok”-ra pedig nincs szükség. Ez mai ismereteink szerint egyszerűen marhaság, ezenkívül végtelen beképzeltséget sugall az az ötlet, hogy egy tizenéves gyerek pár hét után egy mégoly bölcs vezető mellett is képes lehetne a természet világában „tudni és mérlegelni”. Tisztességesebb volna bevallani, hogy szereti a cinegéket, és a számára közömbös vadmadár húásával kedve van őket etetni, annál is inkább, mert a vadászatot izgalmas sportnak tekinti.

Sajnos attól tartok, Boldizsár Ildikónak éppen azok a biológiai ismeretei hiányoznak, melyekre egy jó ismeretterjesztő könyv taníthatná a gyerekeket. Az, hogy a lesodort madárfiókákat gilisztával próbálja etetni, magán-

ügy. Hogy a kismadarakat nem lehet így életben tartani, az szinte biztosra vehető. Az állatok ilyen érzelmes megközelítésének semmi köze a természettani ismeretekhez. Én azt várnám el egy természetben élő bölcs embertől, hogy inkább abban segítsen: a városi gyerek túl tudjon lépni azon az elterjedt téves közhelelyen, hogy például a kígyó undorító és veszélyes, pusztítsuk, ahol látjuk. Miért olyan triviális ez? Boldizsár szenvedélyes képe a gyerekeket támadó kígyóról csak azt bizonyítja, hogy nem sokat tud róluk, és osztozik egy általános megalapozatlan pánikban. Matulától azt kellene megtanulni, hogy a kígyó magától nem támad (nem képzelhető el, hogy elindul a gyerek felé), csak akkor mar, ha rálépnek, tehát vigyázzon, hogy ne lépjen rá, és főleg tudatosítsa, hogy ha azon a vidéken nem él mérges kígyó, akkor a kígyó az ő számára nem jelent veszélyt. Mi köze ennek az ökológiai szempontozásnak? Nem gondolom, hogy konkrét esetben alá kellene rendelnünk érdekeinket a kígyóénak, vagy életveszélyben is a természet egyensúlyát kellene védenünk. De itt még érdekellentét sincs, csak előítélet, és a természet bölcs ismerője inkább azt képviselhetné, hogy nemcsak a cinegék „szépek” vagy „aranyosak”, hanem egy kígyót is érdemes megnézni. Ha valakit egyáltalán nem érdekel a természet, és undorodik a kígyóktól, az az ő dolga. De egy „mester” ennél azért valamivel többet nyújthat.

Én nem tudom „bölcsnek, követendőnek, haladósnak” látni azt a nevelői magatartást sem, amely a kamasz fiút a „férfiasság” nevében rendszeresen – igaz, a mértékletesség jegyében vízzel kevert – pálinkával itatja. Akkor sem, ha ez is szervesen hozzátartozott ehhez a Fekete István által valóban hitelesen ábrázolt világhoz.

Boldizsár Ildikó határozottan kijelenti, hogy az említett regényből nem lehet kiolvasni az általam „belelátott” eszméket. Az én számomra viszont éppen az az érdekes, hogy ebben az alig észrevehető formában is fel lehet ismerni az „ordas eszmék” gyökereit. Természetes, hogy a nyíltan fajüldöző elveket könnyebb meglátni. De hol kezdjük ezeket nem szeretni? Kétségtelen, Fekete István „*darwinista természetvallása*” nem azonos a náci eugenetika ideológiájával. De gondolatvilágukban mégis van valami közös. Azt hiszem, jogsan

gondolom, hogy alig tíz évvel a náciizmus bukása után, szinte testközeliségben még a fogyasztó és betegek ideológiailag megalapozott kiirtásához, a biologizáló fajvédelem apokaliptikus következményeihez, nem ízléses a természetes kiválogatódást az emberek által követendő, kegyetlen, de szép törvénynek dicsoítani, sőt azt állítani, hogy „*a tudás és mérlegelés jegyében*” ebbe a folyamatba bele is lehet avatkozni. Miközben, mint már hangsúlyoztam is, azt, hogy a természetben ez az elv érvényesül, nem vitatom.

Számomra, a mindenkori olvasó számára nem lehet érdekes, hogy Fekete István rokonszenves ember volt-e vagy nem, vagy hogy mennyire mélyen volt vallásos. Egy könyvet, pláne egy gyerekkönyvet nem lehet életrajzi melléklettel olvasni. Az olvasónak a könyvhöz van köze, a könyvet olvassa, ebből a szempontból csak az az érdekes, ami magában a könyvben olvasható.

Kiplinggel kapcsolatban Boldizsár Ildikó nem érzi ennyire abszurdnak a rasszista világkép „vádját”, de ezt csak emberábrázolására nézve tartja igaznak, az állatokat tekintve szorint ez belemagyarázás. A DZSUNGEL KÖNYVE valóban tele van olyan részletekkel, melyekből az derül ki: Kipling az angolokat sokkal értékesebbeknek tartotta, mint a bennszülötteket. De az én mondanivalóm szempontjából ennek kevésbé van jelentősége. A mentalitás, a szemlélet ugyanis sokkal jellemzőbben jelenik meg – szinte kísérleti tisztasággal – az állatok ábrázolásánál. Kipling itt nem szimbólumokat használ, mint ahogy Boldizsár szintén én gondolom, hanem számára természetes módon mutat fel egy világot, az ő világát. Az ő világában a gonosz, a kegyetlen, az alacsonyabb rendű már külső jegyei alapján is megismerszik.

Hogy nem az a baj a vörös kutyákkal, hogy szőrös a lábuk, hanem az, hogy vérszomjas ragadozók? Itt egy kis kitérőt kell tennem.

Az írónak a saját történetében korlátlan a hatalma. Ő olyan világot teremt, amelyet akar. Feltéve, hogy elég jó könyvet ír ahhoz, hogy elolvassák. De ha mondjuk egy írónak az a meggyőződése, hogy minden nyomorék sunyi és alattomos, akkor véleményét nem kell kifejtenie és megindokolnia. Elég, ha könyvében sunyi és alattomos nyomorékokat szerepeltet, és soha nem fordul elő nála, hogy egy sérült rendes ember volna. Ha valaki kifogásolja, hogy

a könyvbeli nyomorék elfogultan van ábrázolva, kész a válasz: nem nyomoréksága, hanem a történetből kiderülő sunyisága és alattomosága miatt utálják. Igen, de az író írta meg olyannak!

Kipling kitalált egy vérszomjas és kegyetlen állatfajt, és ő maga jellemzi őket azzal, hogy megvetendő voltuk már szőrös lábukból, másféle szagukból és életformájukból is kiderül. Ezt nem én találok ki, az általam idézett rész szó szerint ezt mondja. Számomra ez egy szemlélet modellje (modell, nem szimbólum), könnyen lehet, sőt valószínű, hogy a szerzőben ez az összefüggés nem is volt tudatos. Kipling egész egyszerűen ilyennek és így látja-láttatja a világot. Lényegileg ez sem más, mint amikor az „uzsorás, harácsoló zsidónak” már a görbe orra és kajla füle is taszító. Ismétlem, Kipling könyve nem „erről szól”. De benne van, pontosabban kibontható belőle, akkor is, ha nem feltűnő. Annál érdekesebb.

A Vernéről mondottakkal kapcsolatban Boldizsár, úgy érzem, mellékvágányra kerül. Hiszen én egyáltalán nem „akadtam azon föl”, hogy A REJTELMES SZIGET-ben a férfiak öt évig nő nélkül élnek, ami ugye Robinson sorsához képest semmiség. Én arról beszéltem, hogy Vernében fel sem merül, hogy ez a telepéseknek kellemetlen volna (a sziget pusztulása után önként együtt is maradnak egy a szigethez hasonló birtokon), és ezt annak a jellemzésére emeltem ki, hogy Verne világa nem felnőttség, hanem felel meg a felnőttrealitásnak, hanem sokkal inkább olyan, ahogyan a világot egy tíztizenkét éves gyerek elképzelem. Nem állítottam, hogy ez hibája volna a könyvnek! Sőt, éppen azt mondtam, hogy többek között ezért is állhatott annyira közel a gyerekekhez.

Fontos az a kérdés is: „megsértem-e” Vernét azzal a vélekedéssel, hogy fantáziája nemegyszer az általa ismertett ismeretanyag megbízhatóságának rovására is elsodorta. Az én megfigyeléseim szerint Vernéhez az olvasó gyerekek kétféle módon viszonyulnak. Az élénk fantáziájú, inkább humán érdeklődésű gyerekeket elragadja a szabadon szárnyaló képzelet, végtelenül izgalmasnak érzik, hogy például a tudás milyen hatalmat ad az ember kezébe. Én magam is ilyen olvasó voltam. Léteznek azonban, ha jóval kevesebben is, *valóban* tárgyi érdeklődésű gyerekek, akiket az eszmék önmagukban kevésbé érdekelnek; őket

nem az „absztrakt tudás” hozza lázba, hanem azt remélik: valódi használati utasítást kapnak a felvetett problémákhoz. Nem elábrándozni szeretnének azon, mi mindent tehet a tudós a lakatlan szigeten, hanem ők maguk akarnak ilyen helyzetben használható tudásanyaghoz jutni. Az ilyen gyerek olvasó csalódik, és becsapva érzi magát.

Egy barátom például utánanézett az UTAZÁS A HOLDBA ÉS A HOLD KÖRÜL matematikai és fizikai képleteinek, és mélységes bosszúságot érzett, amikor látta: a képletek jó része hibás. Őt az is zavarta, hogy mindaz, ami az „ágyúgolyóban” történik, ellentmond a fizika törvényeinek. Ebben az esetben igazán nem érvelhetünk azzal, hogy száz évvel Newton után Verne ne rendelkezhetett volna a megfelelő információkkal.

Az, hogy Verne a könyveihez használt forrásmunkákat, nem bizonyítja, hogy a hitelességre különösebb gondot fordított volna. Számos adat inkább arra utal, hogy ha kiindulópontnak felhasználta is ezeket, a részletek megírásában már nem tartotta fontosnak állításai ellenőrzését.

Az kérdés, hogy egy sci-finél van-e helye a hitelességnek. Szerintem azért nem hátrány. A sci-fi sem teljesen szabad műfaj. Érdekesebb, ha a történések a természeti törvényeknek nem mondanak ellent. A „villanyvilágítást” ki lehet találni, természetesen tévedni is lehet még nem létező dolgok megjósolásában, de az űrhajó ablakát nem lehet egy pillanatra kinyitni, hogy kidobjuk a szemetet. (Igaz, az olvasók nagy többségét ez egyáltalán nem zavarja.)

Mindenesetre érdekesnek találok, hogy Verne éppen azoknak az olvasóknak okozott csalódást, akiket a tárgy igazán érdekel. A magmfajtákat, akik lusták voltak a valódi tartalommal foglalkozni, elragadtatásba ejtette ez a színes világ, ahol „mindent lehet”. De ezt sem szánom Verne „ledorongolásának”; az erősen tárgyi érdeklődésű gyerekek úgyszólamint rájönnek, hogy érdeklődésüket inkább lexikonok és szakkönyvek, mint a szépirodalom segítségével elégíthetik ki.

Más kérdés, hogy Verne szerintem elavulófélben van. A mai gyerekek eléggé hasonlóan érznek Vernével szemben, mint amit Boldizsár Ildikó gyerekkorában átélt. Nem hiszem, hogy sokat változtatott volna, ha tudja: Verne mikor élt, és a tudomány hol tartott akkor.

A gyerekek „itt és most” olvasnak, nem lesznek attól elnézőbbek, ha tudják: mit kell olvasáskor „belekalkulálniuk”. Mindenesetre én a mai gyerekek között nemigen találkozom azzal a Verne-imádattal, mint az előző nemzedékekénél. De ez sem Verne hibája. Verne generációnkon keresztül ejtette csodálatba a gyerekek millióit, nem lehet kifogásolni, ha az idő múlásával és a világ változásával ez a hatás megkopik.

A legkényesebb kérdés Verne „rasszizmusa”. Ezzel kapcsolatban megint csak a fogalmakat kellene tisztáznunk. Boldizsár szerint az utókor nem tekintheti Vernét rasszistának, mert Verne tisztességes, haladó gondolkodású volt. A rasszizmus azonban nem azt jelenti, hogy aki így gondolkodik, az gazember. A rasszizmus egész egyszerűen azt a (téves) véleményt jelenti, hogy az emberi fajon belül olyan genetikai különbségek volnának, melyek alapján egyes embercsoportok fejlettebbeknek, értékesebbeknek tekinthetők, mint mások. Vernének ez a meggyőződése A REJTELMES SZIGET-ből egyértelműen kiolvasható. Ez ellen is lehet érvelni, hogy Verne korában még nem lehetett tudni, hogy az emberi faj mennyire egységes; és különben is, egy írót nem lehet korától és kultúrájától függetlenül megítélni. Verne korában az ő hozzáállása haladónak számított, tehát Vernét nem bélyegezhetjük meg azzal, hogy álláspontját rasszistának minősítjük. Nos, hogy mit hitt vagy képviselt Verne, az ténykérdés (már amennyire ez könyveiből kiderül). Hogy hogyan ítéltük meg, az mérlegelés dolga. De nem célszerű magukat a tényeket letagadni, mert ez csak a fogalmak összezavarásához vezet.

Egyébként nem is értek egyet azzal a relativizáló megközelítéssel, hogy az értékek teljes mértékben függenének kortól és társadalmi helyzettől. Lehet, sőt biztos, hogy bizonyos igazságokat bizonyos korokban és kultúrákban nehezebb felismerni, de az igazságok maguk mégsem relatívak. Akármilyen régi szokás, kulturális parancs indokolja a kislányok nemi szervének megcsonkítását a Föld számos országában, ez nem változtat azon, hogy a kislányokkal – minden egyes kislánnyal – szörnyű, egész életüket megnyomorító kegyetlenség történik. Lehet, hogy a csonkítók nem tekinthetők egyénileg aljas gazembereknek, de a kislányok szenvedése ettől nem lesz kisebb.

Az Öböl-háború idején az iraki katonák az ellenség megalázása céljából tömegesen megérszakolták a kuvaiti nőket, kiket apjuk vagy férjük ezért, mint „megbecstelenítettet”, eltaszított és kidobott. Talán mégsem kellene ezt a „kulturális különbségekre” hivatkozva bocsánatos cselekedetnek tekinteni. Semmilyen kultúra nem jogosítja fel az embert arra, hogy embertársát megfossa az örendelkezés jogától, kizárólag mint egy másik ember kiégésztését, sőt használati tárgyát definiálja, amit természetesen nem tart meg, ha számára kellemetlenül „beszennyeződik”. Ugyanakkor nem kétséges, hogy ebben a közegben egy átlagos férfi nem engedheti meg magának, hogy a közvéleménnyel szembehelyezkedjen.

Mi köze mindennek Verne nézeteihez? Szerintem azzal, ha a rasszizmust „a gazemberek ideológiájának” tekintjük, tulajdonképpen eljelentéktelenítjük a jelenséget. Ha csak a gazemberek rasszisták, akkor a rasszizmus nem is igazán fontos, nem is érvényes, ránk nem vonatkozik, és a mindennapi élet szintjén, tisztességes emberek esetében nem is kell vele foglalkoznunk. Én azonban azt gondolom, hogy a rasszizmus mélyen emberi jelenség, hogy nem az a kérdés, miért válik egy ember vagy egy embercsoport rasszistává, hanem fordítva: hogyan, milyen módon lehet olyan szintre fejlődni, ahol nyilvánvalóvá válik: a rasszizmus *tévedés*.

Véleményem szerint a rasszizmus egyik gyökere egész egyszerűen az a naiv elképzelés, hogy ami másféle, mint én, az kevesebb nálam. Azt veszem észre, ami hiányzik belőle; a többletet, ami énbennem nincs meg, azt nem, mert megfelelő tapasztalatok híján fel sem tudom fogni.

Mintha Piaget, a híres svájci gyerekpszichológus *decentrálas* fogalmáról volna szó. Piaget szerint a gyerek körülbelül nyolc-tíz éves koráig nem képes arra, hogy egy tárgyat *máshonnan nézve* rajzoljon le, mint ahogyan valóban látja. Ugyanígy nem képes átvitt értelemben sem más szempontot figyelembe venni, nem képes „önmagából kilátni”. Ezt a műveletet nevezte Piaget – a koncentrálásra utalva – *decentrálásnak*.

A decentrálas sokkal nehezebb, mint ahogy gondolnánk. Primitív népek az idegen nyelvet értelmetlen halandzsának tartják, az idegen

nyelvet beszélőt összevissza makogó süketnémának. Ezt a tévképzetet jelzi például nyelvünk szláv eredetű „német” és „néma” szava, melyek feltételezhető közös ősszláv őse A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA szerint nagy valószínűséggel „*idegent, beszélni nem tudót*” jelentett. Ebben az elképzelésben, ha csökevényes formában is, de tulajdonképpen ma is számosan osztoznak, és szinte minden gyerek átesik ezen a fázison. Az óvodás gyerekek kinevetik a más nyelven beszélőt, és például Németországban gyakori, hogy még az iskolások is ellenállhatatlanul nevetségesnek tartják, ha „az új gyerek” más vidék tájszólását beszéli. Olaszországban egyszer egy segítőkész úr egyre hangosabban kiabált velem, amikor jóindulatú magyarázatát nem értettem. Nyilván rosszul hall, ha nem érti az emberi beszédet, gondolhatta.

Minél jobban visszamegyünk az időben, annál abszurdabbnak tűnnek ezek a tévedések, és egyben annál inkább hajlunk arra, hogy képviselőiket „felmentsük”. De nem is arról van szó, hogy elítéljük azt, aki önmagába zárkózva képtelen tárgyilagosan értékelni a tőle különböző jelenségeket. Csak éppen tévképzeteit elemezve talán könnyebben megértünk valamit a mechanizmusból, és érzékenyebbek leszünk az iránt, hogy jelen korunk bőven meglévő „decentrációs hiányosságait” felismerjük.

Még nem is olyan régen a balkezeseket „átosztatták”, mert a jobbkezes többségben fel sem merült, hogy itt két egyenrangú, bár nem azonos létszámban előforduló genetikai változatról van szó. A „normális” többség nem tudta elképzelni, hogy valaki a (mint a neve is mutatja) jobb, az ügyesebb kezét rosszabbul tudná használni. Vagyis ha rosszabbul tudja használni, hát gyakorolja, és szokjon le a rossz keze használatáról! Ma már tudjuk a különbség anatómiai alapját, de e nélkül a tudás nélkül is mindig igaz volt, hogy a balkezeseket értelmetlenül kínozták azzal, hogy velük született adottságaikkal szembeszegülve erőszakkal fosztották meg őket domináns kezük használatának jogától. A balkezeség nem relatív, csak a róla való tudás és a hozzá való viszony az.

Nagyon hasonló a helyzet a homoszexualitáshoz való viszonytal is. Szeretjük magunkat igen felvilágosultnak érezni, mert lassacskán eljutunk odáig, hogy a homoszexualitást

ne tekintjük bűnnek, se megváltoztatni való betegségnak. De nagyon kevesen képesek arra, hogy tényként, minősítés nélkül elfogadják: a homoszexuálisok szexuális orientációja más, mint a többségé, és ebből más nem következik, legföljebb az, hogy az illetőnek valószínűleg nem lehet gyereke.

Berlinben (ahol élek) nemrég felbomlott a koalíció, és a főpolgármesteri tisztséget a választásig ideiglenesen Klaus Wowereit SPD-politikus tölti be. Az új főpolgármester-jelölt bemutatkozó beszédében megemlítette, hogy homoszexuális, és hozzátette: nem melegügyi aktivista, hanem politikus, aki történetesen meleg. Bejelentése nem tett különösebb hatást, és nem volt befolyással megbízatására. A tolerancia ilyen fokáról a világ számos pontján csak álmodni lehet. És mégis. A politikus azért volt kénytelen magánéletéről vallomást tenni, hogy megelőzze a rosszindulatú „leleplezést” és a sanda támadásokat. Pedig mi köze a politikusi képességeknek és az emberi tisztességnek a szexuális irányultsághoz? Toleránsan „elnézük”, „túltesszük magunkat rajta”. Valódi decentralálás esetén eszünkbe sem jutna, hogy ehhez bárkinek vagy bárminek köze lehetne. Képzeld el, hogy egy heteroszexuális politikus informálná választóit nemi szokásairól.

Nagyon nehéz, valószínűleg lehetetlen teljesen megszabadulni attól a primitív beidegződéstől, hogy a másságban csak hiányállapotot látunk, és ez a mindenkor „más, más, más” életét nagyon megkeseríti, és a többség látókörét beszűkíti.

Oliver Sacks, a kiváló ideggyógyász rendkívül izgalmas könyveiben hangsúlyozza, hogy még a fogyatékosok sem jellemezhetők csak azzal, hogy „valami hiányzik” belőlük. Egy vak nem olyan, mint egy látó, aki becsukja a szemét, és egy süket idegrendszere nem úgy működik, mint egy hallóé, ha hangszigetelt szobába kerül. Pedig ez igazán triviálisnak tűnik: süket az, per definitionem, aki nem hall. De Sacks, aki elfogulatlan érdeklődéssel tudja megközelíteni a jelenségeket, bemutatja, hogy minden ember komplex egész, aki, bármilyenek is a kiinduló feltételek, komplex, nem pedig hiányos képet alkot a külvilágról. Egy vak vagy egy süket ember idegrendszere, agya, ingerfeldolgozása egészen másképpen alakul. Nem csak arról van szó, hogy „maradék” ér-

zék szervei különlegesen kifinomodnak, hanem az egész információfeldolgozás másképpen szerveződik. SEEING VOICES (kb. a hangok látása) című könyvében Oliver Sacks drámai-mutatja ki: milyen súlyos következményekkel jár a süketen születettek számára a halló gyógypedagógusok jó szándékú, de decentrállásra képtelen arroganciája, akik önmagukból kiindulva képtelenek felfogni, hogy a süketek optimális idegrendszeri fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos a jelbeszéd szabad használata.

Boldizsár Ildikó jó szándékúan azt tanácsolja, ajánljam csak nyugodtan kedvenceimet a gyerekeknek, nem kell őket ennyire féltetni a káros hatásoktól. Úgy érzem, Boldizsár itt is félreértett. Nem félttem a gyerekeket, és eszem ágában sincs valamiféle cenzúrát javasolni, pláne ideológiai alapon. Az írók saját világnézetüket, ezen belül bizonyos fokig koruk közvéleményét tükrözik. Közvéleményt nem lehet betiltani, csak elgondolkodni rajta.

A könyvek nem ajánlása nem jelent lebeszélést. De ha én magam saját kedvencemként ajánlok egy könyvet, akkor ez a gyerek számára három dolgot jelent: 1. Szerintem a könyv jó. 2. Egyetérték a könyv alap gondolataival. 3. Az ő ismeretében azt feltételezem, hogy öröme és haszna lesz a könyv elolvasásából. Ez a három feltétel pedig nagyon kevés régi kedvencemnél teljesül. Persze ha egy gyerek rátalál ezekre a könyvekre, és megszereti őket, nem fogom rólok lebeszélni.

Szeretném hangsúlyozni, hogy az általam tárgyalt három szerző nem tartozik azonos kategóriába attól, hogy könyveik gyerekkori kedvenceim voltak. Értékrendjük sem hasonló. Igazán határozott világnézetet csak Fekete Istvánnál találtam. Kipling rasszista mentalitása számomra nyilvánvaló, de A DZSUNGEL KÖNYVÉ-ben ennek nincs központi jelentősége. Verne világnézetében rasszista „tévedése” valójában nem játszik szerepet; lelkes, humanista, az emberi értelemben és a haladásban bízó optimizmusa jelen korunk problémáinak tükrében sajnos elavultnak tűnik, de változatlanul nagyon rokonszenves.

Egyébként természetesen ajánlottam ezeket a könyveket, és éppen a gyerekek reakciói hatására kezdtem velük újra foglalkozni. De a lelkes ajánlatásnak azért sem látom nagyon

értelmét, mert úgy érzem, hogy az idő múlásával ezek a könyvek, talán A DZSUNGEL KÖNYVE kivételével, egyre inkább elavulnak. Ez persze csak részben függ össze az értékek változásával, de azért valamennyire összefügg. Én például még kislányként úgy éreztem, hogy a fiúknak-férfiaknak jobb életük van, érdekesebbeknek is tartottam őket, legszívesebben magam is fiú lettem volna. Ezt a vágyamat a könyvek segítségével valamennyire ki is élhettem. Az én lányom már nem olvasna el egy ennyire nőellenes könyvet. Nem harcos feminizusból, hanem mert egyszerűen marhaságnak és érdektelennek tartaná. A természetel való intim viszonyt megtalálja (meg is találta) más könyvben is.

Az általam megkérdezett gyerekek leginkább az „unalmasságot” tartják megbocsáthatatlannak, Fekete Istvánnál például terjen-gős, poétikus fejtegetéseit kifogásolták. Ezeket én is átugrottam vagy átfutottam gyerekkoromban. A mai gyerekek ilyesmiben mintha türelmetlenebbek volnának. Ezt is lehet kifogásolni, de nem hiszem, hogy érdemes lenne. A mai gyerekek olvasási-időtöltési szokásainak megítélésénél is mintha decentrációs problémáink volnának. Nádasy Ádám pompás nyelvészeti cikkeiben olvastam, hogy a nyelv (minden nyelv) szüntelenül változik. Ezt a változást mindenki (én magam is) mindig romlasként érzékeli. Ugyanígy minden nemzedék úgy érzi, hogy a következő nemzedék műveletlenebb, kevesebbet tud nála. Azt veszszük észre, mi az, amit nem olvas, mi az, amit nem tud abból, ami nekünk még magától értetődő volt. Amit viszont ehelyett tud, ehelyett olvas vagy más módon sajátít el, észre sem vesszük, és értéknek sem tekintjük. Ezért sem annyira fontos foggal-körömmel ragaszkodni saját kedvenceinkhez.

Nem kétséges, hogy mi sem lehetünk képesek kilátni saját korunk, saját környezetünk megrögzött előítéleteiből. Talán ezzel függ össze, hogy én valóban nem találtam a HARRY POTTER-ben semmi általam elfogadhatatlan vélekedést. Minthogy szerzője a világot – paradox módon – reálisan ábrázolja, tehát ebben a világban ellenszenves és felháborító dolgok is történnek. A világ nem olyan, amilyennek szeretnénk, hanem olyan, amilyen. Ha a szerző a világ igazságtalanságait ábrázolja, nem ő

az igazságtalan. Ez nem azonos azzal, mint ha a szerző saját téves előítéletének megfelelő, nem a valóságnak megfelelő világot ábrázol. Verne Nabja olyan, mintha a feketék születésüknél fogva alacsonyabb intellektuális képességekkel rendelkeznének, ami Verne korában sem felelt meg a valóságnak, akkor sem, ha ezt akkor még nem lehetett biztosan tudni.

Éppen az, hogy egy ennyire rokonszenves és kitűnő szerző hiszi ezt, mutatja, hogy mennyire nehéz, talán lehetetlen lehetett abban a korban nem azt a meggyőződést vallani, hogy a fehér ember a teremtés csúcsa. És ilyenformán igaza lehet Boldizsárnak abban, hogy talán pár évtized múlva a HARRY POTTER-ben is meg lehet majd találni jelen korunk decentrációs hiányosságait. Hiszen nem arról van szó, hogy öncélú módon kíméletlenül le akarják számolni régi korok remekműveivel. De az időbeli távolság megkönnyíti, hogy rálásunk bizonyos jelenségekre. Mintha a szél lassan lefújná a homokot és a port, jobban, élesebben kiütköznek a jellegzetes vonások.

Fischer Eszter

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A *Holmi* júniusi számában jelent meg „Márkus Edith” Ottlik Gézához intézett tréfás levele. A bal kézzel írott, gyerekmódban készült és helyesírási hibákkal teli levelet Nemes Nagy Ágnes írta. Egyébként más alkalommal is küldtünk becsapós, ugrató leveleket Ottliknak. Még az ISKOLA A HATÁRON írása alatt, 1957 végén Ottlik elkezdett egy frissen kapott, vadonatúj angol lexikont böngészni, napokig bújta: sok minden más mellett nagyon érdekelte, hogy az angolok mit és hogyan írnak forradalmunkról. Akkor Bölöni s. k. aláírású és Vigh Józsefné kedvességéből le is pecsételt alkotóházi levelet írtam neki: amíg nem folytatja az írást, összes könyvét, lexikonját az alkotóház elkobozza tőle. Ottlik dührohamot kapott – majd nevetésünkre rájött a turpisságra.

(Egyébként az ISKOLÁ-ról az első cikket én írtam 1958 februárjában egy kedves tapolcai újságíró kérésére, EGY REGÉNY SZÜLETÉSE címmel. Idén ősszel jelenik meg ez az írás TÚL SOK IRODALOM!? című kötetemben.)

Lengyel Balázs

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

